

KAPRONCZAY KÁROLY

## IRGALMAS-RENDI PATIKÁK

### Rövid áttekintés a szerzetesrendi gyógyszertárakról

A keresztény szerzetesrendek megjelenésével a kolostorok, ha a rendi alapszabályzatuk erről külön nem rendelkezett, a térség oktatási, szegénygondozási központjai volt. Ez a nyugati kereszténység esetében Szent Benedek Regulája, majd Szent Ágoston hasonló intézkedései voltak meghatározóak, míg a keleti kereszténység (ortodox egyház) szerzetes rendjeinél Szent Bazil szabályzatai határozták meg a kolostorok életét. A szegénygondozás nemcsak az elesettek, az özvegyek és árvák gyámolítását, hanem a beteg rendtársak mellett a magányos betegek ápolását is jelentette. A nagy monostorokban – így Salernóban, Monte Casinóban – az orvoscépzés mellett gyógyszerészeket is kiképeztek, akiket gyógyszerek készítésére is felkészítettek. Az egyes kolostorokban működő betegszobák – csupán néhány betegágyról van szó – „gyógyszerkészleteit” a kolostorban működő gyógynövénykertben termelt növényekből állították elő, ezeket a készítményeket adták a környékből hozzájuk fordult betegeknek, így kialakult a „kolostori patika”. Hasonlóan alakult a keleti keresztények kolostori gyógyító kultúrája is, Bizánc, Kijev, Novgorod nagy monostoraiban Salernóhoz hasonló „orvoscépzés” is folyt. Az ortodox egyház balkáni kolostoraiban – a török megszállás miatt – egészen a XIX. század végéig megmaradt ez a gyakorlat.

A nyugati keresztény szerzetesrendek majdnem mindegyike – a bencések, domonkosok, ciszterciek, a lovagrendek, később a kolduló ferencesek – tartott fenn patikát, foglalkozott a betegápolás „klasszikus” formájával. Ezek legszebb emlékei inkább Itáliában és Nyugat-Európa városaiban maradtak meg, míg a Kárpát-medencében – a török megszállás miatt – szinte semmi emléke nem maradt fenn. A reformáció térnyerését felszámolni, illetve korlátoz-

ni akaró ellenreformáció szervezője a Jezsuita-rend lett, amely a XVII. századtól kezdve oktatási központjai mellett nagy hangsúlyt helyezett a beteggondozásra, amelynek megjelenítője a nyilvános gyógyszerár lett. A híres jezsuita patikák (Kőszeg, Eger, Pozsony stb.) a pápai felosztatás és II. József rendelete (1773) alapján megszűntek, a működő rendek, más szerzetesrendek tulajdonába, illetve kezelésébe kerültek. Ez máskor is előfordult, amikor valamilyen ok miatt az adott városban megszűnt rend kezelésében levő gyógyszerár tulajdonjogát a területen illetékes püspök más rendnek adta. Magyarországon a jezsuiták mellett a XVII–XVIII. században az Irgalmas-rend szervezett önálló gyógyszerári „hálózatot”, általában összekötötte a betegápolással foglalkozó saját kórházzal. Egészen kivételes volt, ha irgalmas patika kórházi „háttér” nélkül működött volna. A modern időkben (a XIX. században) hazánkban csak a ferencesek a Dunántúlon vagy a kapucinusok Mórton tartottak fenn gyógyszerárakat.

### **Irgalmas-rendi gyógyszerárak magyar földön**

A XVII. század elején német és osztrák földön Lichtenstein Károly herceg telepítette le az Irgalmas-rendet, 1605-ben az alsó-ausztriai Feldsbergben kolostort és kórházat szerveztek, ahonnan irányították a magyar és a német tartományok felé a terjeszkedést. A rendet a történeti Magyarország területén Szelepcsényi György esztergomi érsek 1650-ben Pozsonyban telepítette le, ahol 1699-ben már rendházat és néhány ágyas kórházat is épített. Ezt az ideiglenes kórházat 1723-ban 100 ágyas kórházzá építették át. Emellett 1650-ben Szepesváralján is létrehoztak egy 16 ágyas kórházat.

III. Károly, Mária Terézia és II. József – a felvilágosult abszolutizmus szellemében – az állam legfontosabb feladatai közé emelték a közegészségügyet, a betegellátást, az orvosképzést, az orvosi igazgatást, erről törvényeket alkottak. Ebbe illeszkedett be a betegápoló rendek (irgalmasok, Szent Erzsébet Apácarend) letelepítése, intéz-

ményeik anyagi támogatása is. Az irgalmasok valóban uralkodói támogatással telepedtek le püspöki székhelyeken, illetve jelentős királyi birtokokon. Az Irgalmas-rend 1726-ban Egerben, 1737-ben Temesváron, 1757-ben Pápán, 1760-ban Kismartonban és Nagyváradon, 1763-ban Vácon, 1776-ban Szokolcán, majd Szatmárban 1836-ban telepedett le.

Az „irgalmas patikák” mindegyikét a rend jelképe, a gránátalma után, a „Gránátalmához” nevet kapta és megnyitásuk egyben a rend megtelepedését is jelentette. Pozsonyban Szelepcsényi György érsek által adományozott ideiglenes épületben, 1672-ben megnyitották kb. 20 ágyas kórházukat, 1673-ban pedig nyilvános gyógyszertárukat. Sajnos a szerzetes-gyógyszerész nevét nem ismerjük. Ez az épület és gyógyszertár 1673. július 23-án tűzvész áldozata lett, amikor Thököly Imre csapatai feldúlták Pozsony városát és felgyújtották. I. Lipót császár a kórház és a gyógyszertár újjáépítésére külön segítséget nyújtott, 1686-ban – egy nagyobb helyiségben – újra megnyitották, de csak ideiglenes jelleggel, mert 1699-ben Rabel Fülöp házfőnök, a kor egyik jeles szerzetes-gyógyszerésze új berendezéssel, egy jóval nagyobb helyiségbe helyeztette át. Az irgalmasok – királyi adományból – 1723-ban 100 ágyas kórházat építettek, amely épületben 1728-ban új patikát is nyitottak, bár a régi gyógyszertárat továbbra is működtették. Bizonyos feszültséget jelentett, hogy a Helytartótanács 1736-ban elrendelte, hogy az irgalmasok patikáját a városi főorvos ellenőrizze. A feszültség hamarosan feloldódott, hiszen még ebben az évben a Helytartótanács felkérte az irgalmasokat, hogy az időközben megszűnt két világi gyógyszertár kezelését vegyék át és a város által biztosított költségen két világi patikust is alkalmazzanak. Ez az állapot sokáig fennmaradt, majd alkalmas pillanatban mindkét patikát világi személyeknek adták el.

Egerben az irgalmas rendházzal egybeépült kórházat 1726-ban Erdődy Gábor érsek alapította, amelyben 1728-ban megnyílt a „Gránátalmához” gyógyszertár, amely a város második gyógyszertára lett – a jezsuita-patika (1714) után. Az irgalmas patika olyan kis helyiségben működött, hogy az utca felől egy ablakon keresztül

szolgálták ki a betegeket. Ez az állapot csak 1869-ben szűnt meg, amikor a kórház átépítésével – Akantisz Timotheusz gyógyszerész elképzelései szerint – új és nagyobb helyiséget kapott. Sajnos az irgalmas kórház és patika igen előnytelen helyen feküdt, mert az Eger patak hirtelen áradásai gyakran elöntötték az épület alsó szintjét. Ez történt 1813-ban, 1850-ben és 1878-ban is, s mindegyik áradás levonulása után a patikát újra be kellett rendezni.

Az egri irgalmasokhoz fűződik a híres „egri víz” gyártása, amely a jezsuita patika szigorúan őrzött titka volt, olyannyira, hogy az egri jezsuiták még kassai rendtársaiknak sem árulták el. A jezsuitákat 1772-ben feloszlatták, s ekkor az egri irgalmas kórházba került az utolsó egri jezsuita gyógyszerész, Nenssel Jakab testvér, aki a titkot leírta és átadta az irgalmasoknak. Ettől kezdve az irgalmasok gyártották és forgalmazták az egri vizet, amely számos nemzetközi kiállításon aranyérmert nyert. Ez indította el a 20. század elején a gyártás jogáért azt a pert, amit végül az irgalmasok nyertek meg és ebben Zöldesi Balázs szerzetes-gyógyszerésznek volt jelentős érdeme. A rend feloszlata után államosították, védett patikaként működött tovább.

Szepesváralja irgalmas kórháza és gyógyszerháza 1650-ben kezdte meg működését, elsősorban a krakkói provinciához tartozó lengyel szerzetesek működtek itt. Maga a kórház 40 ágygal rendelkezett, gyógyszerháza is kisebb forgalomra épült fel. Sajnos az 1794. augusztusi nagy szepesváraljai tűzvész az egész intézményt teljesen elpusztította, csak 1810-ben nyílt meg újból. 1919 után a szlovákiai új tartományhoz került, az 1950-es évek elején államosították.

Talán a „legmozgalmasabb” történettel a temesvári irgalmas patika rendelkezik: az irgalmasokat III. Károly 1737-ben telepítette le a városba, ahol már abban az évben megnyílt a kórház és a nyilvános gyógyszerház, a gyógyszerház első gyógyszerésze és a rendház perjelje Temmel Paulinus volt, a patika a város első nyilvános gyógyszerháza lett. 1738-ban kitört a négy évig dühöngő pestisjárvány, amelynek megfékezésében az irgalmasok is kivették részüket és a temesvári irgalmas rendi közösség 10 tagjából hatan meghaltak

a járványban, majd újabb négy barát követte őket. A Rend tekintélye talán sehol nem volt akkora, mint Temesváron, bár az irgalmas gyógyszertár nyilvános jellegét 1765-ben – a katonai gyógyszertár megszervezésével – elveszítette, de kórházi patikaként tovább működött. Nyilvános profilját csak 1828-ban kapta vissza. 1849-ben, amikor a honvédsereg megostromolta Temesvárt, egy tüzérségi löveg eltalálta a rendházat és összetörte a patika berendezését, a mennyezet is leszakadt. A patika újból csak 1853-ban nyílt meg, amelyet 1928-ban – teljesen modern körülmények közé – a rendház másik szárnyába helyeztek át. Sajnos ez is az 1940-es évek végén állami tulajdonba került.

Talán a legkisebb irgalmas patika működött Pápán 1757-től, amikor Eszterházy Károly egri érsek és fivére, Eszterházy Ferenc gróf letelepítették őket a kis dunántúli városban. Egy kis ágyszámú kórházat alapítottak (20 ágygal), amely mellé patikát is szerveztek, ez azonban soha nem volt nyilvános. A rendház négy szerzetessel kezdte meg működését, létszámuk soha nem haladta meg a 10–12 szerzetest, de ezek közül egy mindig gyógyszerész volt. A rend 1950. évi feloszlatása után a gyógyszertár kórházi patikaként működött.

Ahogy a pápai és egri, úgy a kismartoni irgalmas kórház is az Eszterházy családnak köszönheti letelepítését. 1760-ban Eszterházy Antal – Károly és Ferenc unokafivére – kezdeményezte a bécsi irgalmas provinciálisnál a rend kismartoni letelepítését, részükre az Eszterházy-család megfelelő épületet biztosított, s vállalták a megtelepedés teljes költségét. Így Kismartonban az irgalmasok legjobban felszerelt kórháza és gyógyszertára működött. A biztos anyagi háttérnek lett köszönhető, hogy az irgalmasok Kismartonban ingyen szolgálták ki a gyógyszereket, a hét meghatározott napjain ingyen rendeltek kórházukban. Kismartonban – ez volt Eszterházy Antal egyik feltétele – mindig magyar szerzetesek éltek. Sajnos ez a trianoni békeszerződés után érvényét veszítette, a magyar szerzeteseket fokozatosan eltávolították.

Nagyváradon Gyöngyössy György nagyváradai kanonok telepí-

tette le az irgalmas szerzeteseket, akik igen szerény körülmények között kezdték meg működésüket, majd – Paál Gáspár örkanonok öröksége segítségével előnyösebb anyagi helyzetbe kerülhettek. Előbb kibővítették kórházukat, majd megnyitották gyógyszerertárukat. A kórház és gyógyszerertár valóban közmegelegedésre működött. 1945-ben államosították a gyógyszerertárat.

Pécsen világi kezdeményezésre telepedtek le az irgalmasok: 1796-ban Krautsack János György tímár- és molnármester jelentős összegű alapítványt hozott létre, hogy segítse az irgalmasok pécsi meglepedését. Ezt az alapítványt egészítette ki 1859-ben Szentmiklóssy János pécsi polgár is, amely alapítványból és egy meghirdetett közadományozásból felépült a Belvárosban a rendházzal egybeépült gyógyszerertár és a kórház, amelyet a város anyagilag is mindig támogatott (1871-ben a gyógyszerertár neogótikus bútorzatot kapott). A rendszerváltozás után Pécsen kezdődött meg a rend újjászervezése.

A felvidéki Szokolcán 1772-ben Batthyány József esztergomi érsek a felosztott jezsuita templomot, a rendházat és gyógyszerertárat átadta az irgalmasoknak. A kis létszámú szerzetesi közösség a díszes barokk patikában vállalta a város gyógyszerellátását, a szegénygondozást, s házi betegápolással, valamint ingyenes foghúzással is foglalkoztak. 1920 után a rendházat a cseh irgalmas tartományhoz csatolták.

Az irgalmasok Vácon Mária Terézia és a püspök akaratából telepedtek meg: Migazzi érsek ugyan 1744-ben egy 24 ágyas püspöki kórházat alapított, amely a megfelelő szakszemélyzet és a csekély anyagi forrás miatt az 1760-as évekre csak 10 ágygal működött. A városnak nem volt gyógyszerertára és saját orvosa, így a püspök orvosa látta el Vác orvosi feladatait. Mária Terézia 1763. évi látogatása alatt kérte meg a püspököt, hogy engedélyezze az irgalmas rend letelepedését. 1764-től már vannak adatok az irgalmas patika működéséről, Balázs és Szilveszter irgalmas gyógyszerésztestvérek tevékenységéről. Az irgalmasok a kórház felépítésére a várostól in-

gyen telket, az uralkodótól pénzt kaptak. A kórház épülete olyan jól „sikerült”, hogy az érsek a papi szeminárium céljaira elfoglalta, az irgalmasok újabb telket és a püspöktől jelentős anyagi segítséget kaptak.

Az irgalmasok patikája a rendház földszintjén működött, legalábbis ez az adat szerepel a Pest vármegyének és a Helytartótanácsnak elküldött jelentésben (1772). A 60 ágyas kórház végül 1780-ban készült el, amelyben a gyógyszerár is helyet kapott. Az épületet építkezését Kreuz Abdon János seb orvos perjel – egyben püspök és a város orvosa is volt – irányította. Vác városa orvosi munkáért az irgalmasoknak évi 200 forintot fizetett. A Helytartótanács egészségügyi osztálya, illetve az országos főorvos 1786-ban úgy intézkedett, hogy Vácon a püspöki orvos nem láthatja el a városi orvosi feladatokat, így 1787-től Kisvárday Ferenc, Bécsben oklevelet szerzett orvos lett Vác városi orvosa, aki azonnal javasolta egy polgári gyógyszerár felállítását is. Ez nem „tetszett” az irgalmasoknak, akik már Kisvárday Ferenc „színrelépését” sem nézték jó szemmel. 1794-ben tettlegességé fajult az irgalmas patikusok és Kisvárday ellentéte: a patikájukba betérő városi orvost (aki különben megjegyzést tett lassúságukra) kipofozták a patikából. A kölcsönös feljelentés után az ügyet elsimították, 1805-ben megnyílt egy világi patika is, ami 1808-ban tönkrement és az irgalmasok átvették annak kezelését is.

Az irgalmasok Budán hivatalosan 1805-ben telepedtek meg, de kórházukat és egyben gyógyszerárukat is 1815-ben nyitották meg, amely lényegében a mai kórházépület helyén működött. 1905-ben a régi épületet fokozatosan lebontották, helyébe modern épületet emeltek, amelyben megújították gyógyszerárukat, a szakmai követelményeknek megfelelő raktárakat, gyógyszerkészítő helyiségeket telepítettek, neogótikus berendezése illeszkedett a kórház stílusához is. 1950-ben államosították, a patikát bezárták, értékes patikai bútorzatát elpusztították. A helyén egy kórházi gyógyszerár működött, amely nem volt nyilvános forgalmú patika. A rend tulajdon-

jogának helyreállítása (2000) után két évvel megnyitották egykori patikájukat az eredeti helyen, világi személyzettel, de nyilvános közforgalmi jogát csak 2006-ban kapta vissza.

Hám János püspök 1834-ben telepítette le a rendet Szatmárban, ahol a patika csak 1839-ben nyílhatott meg, mivel a helyi gyógyszerészek minden hivatalos fórumon tiltakoztak az irgalmas patika ellen. Sajnos a kórház és a gyógyszertár működtetéséhez kevés anyagi forrás volt, gyakran kellett gyűjtéseket szervezni. Éppen a gyógyszertár volt a legfontosabb anyagi forrás az irgalmas intézmények fenntartására. Trianon után nehéz helyzetbe kerültek, mert minden anyagi forrást államosított a román állam, magyarországi segítséggel tudtak csak működni. A második világháború után a rendet feloszlatták, a gyógyszertár állami kezelésbe került át.